

Велимир РАДОВИЋ

ПОД ТУБИНСКИМ ИГОМ*

(ЈЕДАН ПОГЛЕД НА БОКУ У XIX ВИЈЕКУ)

Бока је ушла у XIX вијек у атмосфери опште европске политичке нестабилности, углавном изазване Наполеоновим ратовима и даљим рушењем заосталог феудалног система, послије велике француске буржоаске револуције из 1789. г. Овим су биле захваћене све земље и народи тога доба, а на тлу Боке то се испољило у невјероватно брзом и честом смјењивању ових или оних тубинских управа и суверена, да би на крају, одлуком Бечког конгреса 1815. г., припала Аустрији, у чијем ће саставу остати до 1918. г., када ће бити укључена у новостворену југословенску државу — краљевину СХС.

Док је за прве аустријске управе Боком (1797 — 1806) још увијек расла поморска трговина и релативно благостање, ова друга аустријска владавина, послије Наполеонових ратних поухвата и енглеске блокаде, донијела је у цјелини тешку економску декаденцију Боке. Њу је пратило пропадање великог капитала бокељских помораца по аустријским банкама, бројна емиграција из Боке и прелажење домаћих капетана и бивших бродовласника у државну службу Аустријског Лојда. Поред свега тога, у другој половини XIX в. одвијао се још један озбиљан и прилично успјешан покушај у стварању нове трговачке морнарице. Али, све је то било краткотрајно и револуционарни пријелаз са једара није успио и због изостанка државне помоћи која је субвенционисала Трст и Ријеку, а и због неповјерења старих капетана према пари као погонском средству.

XIX вијек продужава дуготрајну тубинску управу овим Заливом, сада под новом државном фирмом и новим сувереном, аустријским царем. Беч надомјешта Венецију, нова тубинска управа ранију и ништа се са те формално-административне стране не мијења суштински за бокељско становништво. Један тубин-

* „Иго“ — јарам, ропство.

ски господар замијенио је другога у управи Боком. То није случај само са Боком него и са многим другим нашим јужнословенским крајевима тада, који ће такође доживљавати исту историјску судбину као Бока. Општи друштвени услови, спољни и унутрашњи чиниоци и утицаји, стање и ниво друштвене свијести на прелазу два вијека, нужно су одређивали овакву ситуацију и у Боки, Далмацији и неким другим нашим јужнословенским крајевима. Није се могло нити се имало куд испод такве политичке капе коју су кројиле велике европске силе разним мировним уговорима раније и на Бечком конгресу 1815. г. и за Боку и за друге наше крајеве. Али како се друштвена кретања не могу зауставити никаквим декретима и конгресима, то ће XIX в. донијети значајне промјене, како друштвених услова, тако и спољних и унутрашњих фактора и утицаја, нивоа опште друштвене свијести, промјене у односима класних снага, снажно бујање националне свијести и ослободилачких тежњи народа што ће све имати, природно, снажног утицаја и на бокељско становништво у овом вијеку.

Ово је вијек I и II српског устанка, слома Наполеона, али не и тековина француске буржоаске револуције, даљег опадања Турске, снажног конституисања српске нације и државе, простекле из српске устаничке револуције, даље афирмације слободне и независне Црне Горе, револуционарне 1848. г., појаве Маркса и Енгелса, Комунистичког манифеста и Марксовог Савеза комуниста, пораза Аустрије у рату са Италијом и конституисања италијанске нације, укидања кметства у Русији, Пруске и Бизмарка, I интернационале и Париске комуне 1871. г., херцеговачких буна и босанско-херцеговачког устанка 1875. г., ратова Србије и Црне Горе против Турске, појаве Плеханова и Лењина на сцени руског и међународног радничког покрета.

Ово је и вијек даљих револуционарних открића на пољу науке, успона индустрије и радничке класе, размаха националних култура и умјетности, цвјетања романтизма и реализма у књижевности Европе, успон сликарства и музике. Код нас појаве Његоша и његовог „Горског вијенца“, Вука и његове културне револуције, Светозара Марковића и социјалистичке идеје, Гаја и Штросмајера, Нодила, Клаића и Љубише, и низа других културних и политичких посленика.

Природно је да сва ова друштвена, политичка и културна кретања имају великог одраза и у Боки, нарочито на онај дио њеног становништва који је настањивао уски приморски, приобални појас, одакле је полазила у свијет бокељска поморска трговина, на онај већ давно култивисани слој који је водио ту трговину, који је обилазио све свјетске луке и широко комуницирао са својим материјалним и духовним достигнућима доба у коме су радили и живјели. Захваљујући мору и поморској привреди, Бока је већ давно отворена област у којој снажно

струје многобројни утицаји, како политички тако и духовни и у томе се она битно разликује чак и од неких других далматинских приморских крајева, а да и не говоримо о оним континенталним, удаљенијим од мора. Не треба сметнути с ума да Бока и у доба II аустријске владавине стоји економски боље него други крајеви Далмације, гдје она управно спада, и поред опште економске декаденције која је карактеристична и за овај крај. То је случај и са стањем у земљишним односима и положајем бокељског сељака који и овдје чини већину становништва.

Утицаји су, дакле, омогућени објективним факторима, а сама структура бокељског становништва и његов етнички састав чине га врло пријемчивим за та струјања која долазе било споља, било из самих југословенских земаља тога доба, нарочито из тадашње Црне Горе, слободне јужнословенске земље, која већ дуго успјешно води тешку борбу против туђина за очување тог свог слободног камена и његове независности, и Србије, такође, слободне и независне земље. У овоме ће доћи до свог пуног израза етнички састав бокељског становништва у његовом већем дијелу.

Бока је већ раније, у млетачко доба, крајем XVII и током XVIII вијека насељавана херцеговачким и црногорским живљем, смјештаним већином у њеном блиском залебу, у селима, док је ужи приморски појас, приобални, осим ових, насељавао далматински, хрватски живаљ који је ту од раније или је привучен војним и полувојним занимањима, поморством, ситном трговином, занатством, чиновничком службом и сл. Ту има у малом броју и старосједјелаца, давно романизованих становника, као и један број припадника страних народа (Чеха, Аустријанаца, Италијана и др.).

Овај етнички чинилац добијаће на значају како сам по себи, тако и у политици Аустрије у овом крају. Док је у доба Млетачке Републике коришћен увелико за одбрану њених граница, у заустављању турске експанзије, у XIX в. он долази до изражаја више у једном мирном третману, у политичкој борби, у почецима аустријског парламентаризма, у аустријској политици „завади па владај“.

Пошто је XIX в. и епоха живе борбе за свеопшту еманципацију јужнословенства, то нарочито борба црногорског и српског народа за слободу и независност снажно утичу на живаљ у Боки. Природно је да Аустрија гледа на ово са подозрењем и настоји, одређеним мјерама, парализати и спријечити ове утицаје. Даље се наставља стара пракса „дивиде ет импера“, сада уз ослон час на ову, час на ону етничку групу, на ово или оно писмо, привредну мјеру, формалне слободе, посјету и прославу, заставе, административну ажурност и тачност, правичност су-

Аустрија, та многонационална државна творевина била је стално раздирана мноштвом унутрашњих супротности које су се у овом вијеку нарочито потенцирале, синтетизирајући се често у један неразмрсиви чвор у виду народносног, националног проблема. Поред Мабара, у њој се снажно почело постављати питање словенских народа, њиховог статуса у држави, њихових права и тежњи. Аустријски друштвено-економски поредак је релативно заостао и назадан, са знатним остацима феудализма, на супрот неким другим европским западним земљама које већ у ово доба имају модеран систем, извршиле су буржоаску револуцију и почеле развијати снажну индустрију.

У оваквим унутрашњим околностима и промјењљивој међународној констелацији снага, посебно у вези појаве империјалистичке фазе у развоју капитализма, одржавање овакве аустријске царевине почеће се доводити у питање. Отуда и велики покушаји са нагодбама међу народима ове државе, које ће само одлагати њен распад. Ту је сада актуелна и политика ових или оних уступака, час једном час другом народу, давања неких права у погледу језика и школа, истицања застава и неких облика удруживања у странке и т. сл. Затим смјене апсолутизма и парламентаризма, уступака и њиховог анулирања (неке војничке олакшице), централизма и федерализма и низ других лутања у области државног права, локалне управе и администрације. Све су то покушаји Беча да се одржи и продужи вијек царевине. Он у томе има и успјеха, што најбоље доказује релативно дуг период егзистирања ове сложене државе. Изванредно изграђен и формиран правно-административни систем који је давао, нарочито код неугог свијета, утисак чврстине и правичности, уз све снажнију милитаризацију, одржаваће и продужавати ову владавину. Требаће дуго времена да sazру услови да би се ова творевина коначно распала и то тек у једном великом свјетском сукобу, више спољном интервенцијом, него унутарњом револуцијом. Пала је као резултат империјалистичких супротности и распала се као кула од карата, дуго подривана сукобима националним и класним.

Фактор милитаризације, који је дошао до изражаја половином XIX в. у аустријском царству, имаће великог утицаја на Боку, ту, природом својом, предодређену област за снажан војно-поморски пункт. Аустријски генерал Мамула изводиће у ово доба значајне фортификацијске радове на утврђивању Боке. Почело је наступати доба све снажније милитаризације овог Залива што ће имати многоструке посљедице на све видове живота бокељског становништва.

На живот и политичке односе у Боки имају снажног утицаја политичка и уопште друштвена кретања у другим јужнословенским крајевима, нарочито она у Црној Гори, Херцеговини и

Србији. Такође ће неки догађаји у Европи имати снажног одјека у Боки у овом вијеку, што је нарочито случај са оним брзим политичким промјенама и српском револуцијом на почетку вијека, грчким устанком из 1821. г. и револуционарном 1848. годином.

На кројење политичке карте Европе почетком вијека, чиме је била захваћена и Бока, која је у том релативно кратком периоду промијенила неколико страних господара, бокељско становништво није остало сасвим пасивно. Комешање међу њеним становништвом, све до отворене побуне у Грбљу, да би свој најјачи израз добило у заједничкој борби Црногораца и Бокеља против француског окупатора, говори јасно о тежњама и жељама Бокеља и о њиховом немирењу да им неко са стране одређује историјску судбину. Иако су те њихове жеље и понеки захтјев нереални у контексту ондашње европске ситуације, иако се не може говорити о некој потпуно конституисаној националној свијести, јужнословенству и слично, ипак, све је то у рудиментима присутно у свијести бокељског свијета и његовог сељачког дијела нарочито, који је и традицијом и етнички и религијом снажно повезан са Црногорцима и херцеговачким живљем.

Није довољно истражено колики и какав одјек је у Боки имао I српски устанак из 1804. године, али је сигурно овдје примљен са симпатијама и једнодушно, јер се радило о турском непријатељу, па је у овом значајну улогу опет играла вјерска и етничка припадност. Зна се да су поморци Томо Милиновић из Мориња и Јоко Суботић из Рисна доспјели у редове Карађорђевог устаничког војске и ту се борили против Турака. Милиновић се истакао у организацији устаничке артиљерије, а Суботић је наставио борбу и у Милошевом устанку из 1815. године. Ипак се да примјетити да овај значајан догађај за све јужнословенске народе, а не само српски, није ни овдје тада добио онај третман који је заслуживао. Низ околности условило је такво духовно стање овдје и друкчије није ни могло бити. Бока је, уосталом, била баш тада заокупљена својом властитом судбином. Тек ће се касније схватити прави значај ове српске револуције, спроведене кроз Карађорђевог и Милошевог устанак против Турака.

Интересантно је, међутим, да је устанак Грка из 1821 — 1829. године у Боки наишао на врло снажну подршку, нарочито међу њеним поморцима. У грчком ослободилачком рату против Турака храбро су се борили и на мору и на копну бокељски поморци: Мато Мрша, Лазар Шортан, Јосип Висковић, Васо Брајевић, Нико Јанковић, Гргур Маџор, Марко Радуловић, Јоко Милиновић, Нико Липовац, браћа Шпиро и Драго Поповић и др. Овај грчки устанак је и иначе снажно био усталасао тадашњу просвећену европску јавност међу коју су се могли укључити и тадашњи бокељски поморци чији су се бродови кретали у турским и грчким водама. Уз ово, и грчком и јужнословенским народима Турци су тада били заједнички непријатељ.

Од посебног интереса су одједи који су се појавили у Боки у вези револуционарних врења у Европи и у аустријској царевини, нарочито у 1848. години. У читавој тадашњој Далмацији, којој је и Бока припадала, дошло је скоро једино до извјесних политичких гигања баш у тој Боки и Дубровнику. У Боки је дошло и до отворене побуне сељаштва у Грбљу као реакције на пореску политику аустријских власти. Дакле, ту је у питању и класни сукоб, што је необично значајно. Бока и Дубровник били су дијелови Далмације у којима је и даље био најјачи пословни активитет и у којима је социјално-економска основа била знатно развијенија него у другим дијеловима ове покрајине, која носи звучну титулу краљевине у склопу аустријског царства. Беч је знао изванредно користити титуде и друга формална акта да би што више разбио јужнословенску кохезију и лакше и безболније управљао овом заиста ријетко разнонародном државом. Захваљујући између осталог и тој чињеници, ово се царство дуго одржало без неких већих потреса, последице ове револуционарне 1848. године.

Слом Метернихова полицијског начина управљања широм аустријске царевине надомјешта се за кратко неким народним слободама. Национално-политички програм у Далмацији, манифестован преко политички еманципованих појединаца концентрисао је тада у себи два основна захтјева: да се Далмација сједини са прековелебитском Хрватском и да хрватски, односно народни језик, постане службени језик у свим далматинским јавним установама. Док је први захтјев остао мртво слово на папиру, други, понарођивање школства у Далмацији, постепено се, временом, остваривао упорном борбом народњака у свим крајевима покрајине. Недостатак услова, па и јасног програма за ма каква чисто политичка, дакле потпунија национална остварења у овом времену, упућује овај малобројни просвећени дио грађанства у Далмацији, па и у Боки, скоро искључиво на борбу за културно-просвјетну еманципацију у средишту које је била доста упорна борба за увођење народног језика у основне школе првенствено, за понарођивање школства, како су то они тада називали. Сигурно је да су ова настојања појединаца из грађанског бокељског слоја, из редова просвјетљенијих људи, интелегенције, много доприносила очувању народног језика и имена, да је то била прогресивна борба младог грађанства против туђина, његовог језика и његових настојања да обнароди овај живаљ и овдје. Но, о томе ће бити ријечи касније.

У врло сложеним околностима револуционарне 1848. г., нарочито у јужнословенским земљама под Аустријом, у Боки ће доћи до једног врло значајног и интересантног састанка представника бокељских опћина. Повод овој скупштини у Печању, одржаној 13. јуна 1848. г., у дворишту фрањевачког самостана св. Николе, били су позиви Хрватског сабора и владике црно-

горскога Петра II Петровића — Његоша о сједињењу Далмације (Бока је у саставу Далмације) с Хрватском и Славонијом. Пошто се у широј бокељској јавности недовољно зна о овој скупштини Бокеља, њеном одговору владици и Хрватском сабору, као и о међусобној нагодби названој „Братска погодба народа Боке-Которске...“ — то ћемо све дословно навести према књизи Дон Ника Луковића „Прчањ“, издатој у Котору 1937. г.

„... Састали су се представници бокељских опћина и угледнији Бокељи — око 400 на броју ... да се договоре. Међу угледним учесницима био је млади Стјепан Митров Љубиша. Главни покретачи ове скупштине били су: которски начелник Мато Нетовић и будвански Д. Иваниш. Тада је био начелник прчањски кап. Антон Сбугега. Пошто су сложено и мирно и у братском разговору измијенили мнијења, створили су ове знамените закључке, које су у облику одговора послали Владици и Хрватском Сабору.“

„Одговор Владици гласи овако:

„Од стране скупштине народа бококоторскога Славному Превасходителству Господину Митрополиту Црногорскому.

„Примили смо од Вашег Превасходителства, прочитасмо писмо од 20. маја у коему нас принуђавате да се Бану од троедне Краљевине здружимо. Поданашном датом пишемо народном Сабору у Загребу да ми никакво противие немамо саединити се свием државама славеносерпскога (народа), кад оне постану самосталне, а без туђега уплива под Царском Круном, уколикони обећавате руку помоћи против сваког Иностраног напада ми Вам зато благодаримо наиме свега народа. У пречем остаемо с отличнијем почитанијем и надамо се тврдо у бескољбно даћете познатим радом бити. Нама ће бити та потреба свагда братински прискочити с којим остаемо навијеки покорити се итд.“

„Хрватском Сабору одговорили су овако“:

„Славном Сабору Хервацко-Славонскому“

у Загребу“

„Наша су обштелства имала част примити многа писма од стране Хервацкога народа у којима е битна Ваша жеља да се данашња Краљевина Далматинска вашој држави саедини.

„Наиперва и наисветија наша дужност та е јавити пред свиетом да ми Далматинци ниесмо но бокези. Што смо потрајали до данас на та поштована писма одговорити, узрок е таи сами што кроз различне догађае ниесмо могли народни дух и народно мнијење томе послу упитати“.

„Али данас у добар час скупили се као правом народа бококоторскога посланици единокупно Вама наши одговор као ти шаљемо“.

„Без сумње толико краљевина Далматинска, колико овои за сад скопчано окружие бококоторско припада по положају, по историји, по езику, и по племену већег броја славенскои-српској народности.“

„Без сумње кад би надстоећи догођаји до тога корачали да се државе славено-српске тоест југославенске у едно саедине под штитом ћесарскием, без уплива никакве туђе народности као напримиер талијанске, маџарске, њемачке и тако даље, без сумње Бококоторска противна бити неће да се жеља Ваша испуни што се саедињења нашега тиче.“

„Али данашња обстојателства, а навластито оно што сте Ви Угарској круни подложни, не допуштају да ми за то саедињење жртвујемо независност наше народности, која е нама при-познана у новому уставу Царства Аустринскога.“

„Кад свака југославенска држава правилним путем постане самостална без туђег уплива, кад се збуде оно што сви желимо тоест основа славенског царства под царскием штитом, кад наипосле еднака буду слободна међу реченима државама угово-рена и постављена, окружие бококоторско од свое стране радосно ће себе у томе савезу приписати.“

„На против тога ако државе Хервацка и Славонска желе и могу снама у задружество доћи под уставом 25. априла ове године, да снама уедно у новому конституционалному животу уђу, окружие ово ништа радосније захтиевати неможе.“

„Толико за сад на позиве Хервацкога народа имамо част Вама преставити, остајући братинскиен привржением, чекаћемо од Вас скори отпис с тием додатком да би смо од Вас ради знати под којим условием Ви би сте нас у Ваше задружество при-мили.“

„Cattaro li 13. giugno 1848.“

M. Netovich podestà di Cattaro per se e suoi rapresentanti della stessa comune

D. Ivaniš podestà di Budua per se e suoi representanti della stessa comune

Nicolo Stanich podestà di Castelnuovo

Ballovich podestà di Perasto

M. Ivelich podestà di Risano

S. Dabinovich capo comunale di Dobrota, — G. Vučković da Zuppa — G. Sisich — A. Sbutega capo com-le-, + croce di Stiepo Perazich sindaco di Pastrovichio- + di Chersto Stiepova Stanisića sin. di Maine- + di Nicolo Ivo Zec sind. di Pobore- + A. Stanisina Martinovića sind. di Braić — Giov. Marinovich cap. com. di Stolivo — Giov. Calugerovich vecchiardo — P. Andrović sind. di Cartole — + di Giov. Stegich v. sind. da Cartole — Spiridion Barbich vecchiardo — + di Stiepo Giurov Starčević da Chertole v. sind. Constantino Carsanaz sind. di Lustizza. Natale Giuranovich capo di Scagliari —

Spiro Moscov cap. di Spigliari — + di Stanco Milovich da Cartole capo del paese — capo di Lepetane — + di Andrea Lizza vec. della contea di Zupa + di N. Boicovich — + di Stiepo Jochich cap. da Cartole. + Lazo Lakicevich da Cartole + Giuro Tripov Petcovich, capo locale di Teodo — + del capo locale di Lastva illetterato.”

„Још склопише ову међусобну нагодбу:“

„Братска погодба народа Боке-Которске“

„Дасе зна како данас на општој скупштини уговорише међу собом сви посланици“:

„1. Познавајући да у ова мутна времена може се како међу њима побунити каकोј дио народа да опасно ради на штету општег мира, притијаљанија, и тако даље, да ће се год потреба збуде, датиће едан другоме руку помоћи противу злодјелаца.

2. Познајући што да кроз друге различне случајеве може немир у коему крају окружја постати, обећаше се записно даће у таквоме случају едан другоме у помоћ прискочити, колико кадер буде.

3. У најпосле обећају исту помоћ у свакој у којој би когоћ радио такнути обшту независност како изговара сентенца штосе данас прочитала и одобрила.“

„Voche di Cattaro a Perzagno 1. — 13. giugno 1848.“

„Потписи као горе.“

„Сваком начелнику и главару села био је уручен по један препис ових закључака.“

У изванредно сложеним условима класних и националних супротности које су раздирале аустријско царство и које су се снажно заостриле у овом револуционарном времену 1848. године, ова бокељска скупштина се и сама нашла у једној прилично деликатној ситуацији, обзиром на позиве које су јој упутили Хрватски сабор и Петар II Петровић — Његош.

Одмах, у почетку одговора „Славном Сабору Хервацко-Славонском у Загребу“ они пишу да је њихова „наиперва и наисветија... дужност та е јавити пред свиеом да ми Далматинци ниесмо но бокези.“ Они одмах истичу своје регионално име на кога су, несумњиво, поносни и иза кога стоји одређена историја, до ових времена више економска него политичка. Они су посебно поносни на своју поморску прошлост, на своје трговачке бродове и поморску трговину. Они су свјесни да су на овом животном факту углавном и биле омогућене неке бокељске посебне привилегије које датирају још из доба Млетака и трају до ових времена, јер их је преузела и Аустрија када је смијенила Венецију у управи овим Заливом. Интересантно је да ће током читаве аустријске управе, све до њене пропасти 1918. године, бити стално истицана ова бокељска посебност у склопу јединствене управне јединице Далмације. То је исти случај и са Дубровником. Осим историјских, на ово скоро љубоморно чување свога имена, по-

себности и регионалности у регионалности, дјелују неки други разлози, но, о томе ћемо расправљати у једном другом раду.

На скупштини је дошла до изражаја јужнословенска и уопште славенска оријентација у оквирима аустријске царевине, јер су и овдје превладале илузије у аустријски федерализам. О томе јасно говоре њихови закључци: „Кад свака југословенска држава правилним путем постане самостална без туђега уплива, кад се збуди оно што сви желимо тоест основа славенског царства под царским штитом . . .“ Или, у одговору владици: „Поданашном датом пишемо народному Сабору у Загребу да ми никакво противие немамо саединитисе свием државама славеносерпскога (народа), кад оне постану самосталне, а без туђега уплива под Царском Круном . . .“

Овдје су неоспорно дошле до изражаја јужнословенске и словенске ондашње идеје и то може да служи на част прчањској скупштини Бокеља. Међутим, то су и сада и доцније остајала само пушта слова на хартији. Иво Перић у својој књизи „Борба за понорођење далматинског школства“ на једном мјесту пише: „Многим нашим људима у Далмацији било је јасно да Беч неће допустити сједињење Далмације с прековелебитском Хрватском и да је именовање бана Јелачића за далматинског гувернера привремена ствар. У Далмацији је уз то и аутономаштво, као политичка струја, бивало све громогласније и оно је нарочито дефинирано у једној протестној представци сплитске опћине: „Ми нећемо да будемо ни Талијани ни Славени, ми хоћемо да будемо Далматинци.“

Посебно је индикативна и интересантна „Братска погодба народа Боке-Которске“ која је, такође, донијета на овој скупштини у Прчању. Она одражава немир и неке слутње у овим немирним временима револуционарне 1848. године. То је јасно из ријечи: „да у ова мутна времена може се како међу њима побунити какои дио народа . . .“ или: „може немир у коему крају окружја постати . . .“

Треба имати на уму да су се током скупштине у Прчању јавиле двије струје: једна која је нагињала животу у склопу Аустрије, али и друга која је пристајала уз Млетачку Републику, која је била васкрсла у овој 1848. години, и која је позивала Далматинце, Дубровчане и Бокеље да јој се придруже. Овај њен позив није остао без одјека у Боки, па је зато и Петар II Петровић — Његош упутио два прогласа, врло оштра, у којима је запријетио свима онима који нагињу Млетачкој Републици. То је једна страна питања. Али никад не треба испустити из вида и класну структуру одређеног друштва. Тако је и становништво Боке и Аустрије уопште, и тада класно издиференцирано, а његову већину чини сељаштво које је незадовољно земљишним својинским односима и које представља једину праву револуционарну снагу ове 1848. године у Аустрији, јер ова нема још тада

радничку класу као самосталну револуционарну снагу. И бокелски сељак представља праву потенцијалну револуционарну снагу и најмање је склон компромисима. Тај сељак ће то показати и у овој 1848. и у 1869. и у 1882. години.

Све ове друштвене и животне чињенице имају утицаја на резултате скупштине у Прчању и одражавају се и у резолуцији и у „погодби“.

Скупштина у Прчању из 1848. године означава и прво јавно политичко дјеловање Стјепана Митрова Љубише, тог доцније знаменитог књижевника и необично ангажованог политичара, народњака, заступника Боке у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу.

Од догађаја у Боки у овом XIX вијеку треба још истаћи Кривошијске устанке из 1869. и 1882. године као и борбу за по-нарођивање школства у Боки, нарочито у другој половини овог вијека.

О овим устанцима је већ писано доста, изречено доста мериторних научних судова о њима, нарочито о првом из 1869. године, у новије вријеме одржан је и један симпозијум у Котору о овом Бокелском устанку.

Потребно је истаћи да се ови устанци, које су носиле бокелске сељачке масе, нијесу уклапали у неке опортунистичке оквири које је изграђивао један дио грађанског слоја у Боки, нарочито у другој половини вијека. Ови су били и велики политички реалисти, па су сматрали да се много више може постићи компромисима, него оружјем и то против једне велике царевине.

Још би само хтјели овдје истаћи један од најдивнијих примјера одлучне, бритке и бескомпромисне народне ријечи када се радило о животној судбини народа. Те тешке 1869. године, у доба избијања Кривошијског устанка, кнез из Горњих Кривошија Милан Радојичић образлаже отпор ријечима:

„Нијесмо шћели бити одметници, али кад нас други гоне нека и то буде. Нећемо да нас распашују, да од нас купе оружје, па да се не смијемо колико жене маћи преко кућног прага. Наши синови имају кога чувати и оће у ове горе, да их не гоне бијеломе свијету. И чујте још и ову: лаж је то што веле да нам беца неће одити даље од Боке. Они сад тек тако зборе док нам не узму оружје, а нека то буде, оће их ћерати тамо ће се пашчад стрижу“.

Зар ово не личи на оне чувене ријечи ваљевског кнеза Алексе Ненадовића с краја XVIII вијека, које у слободној интерпретацији гласе „да ће ићи од села до села, од манастира до манастира, од човјека до човјека да казује да никад више Србин Швабу не вјерује.“

Историјат просвјете у Боки Которској у прошлом вијеку представља значајно и занимљиво поглавље у њеном општем

развитку. Борба бокељског грађанског слоја за просвјетно-културну аутономију, за понарођење просвјете и културе, за народни језик, против италијанштине, садржи у себи прогресивне националне тежње бокељског становништва. Ова борба за народне школе, за отварање читаоница, за књигу и штампу на народном језику, представља у неком смислу и компензацију грађанском слоју за све оно што није отворено могао изразити у једној чистој политичкој борби, у којој су често морали бити обазриви, компромисни, увијени и опрезни. У области просвјете и културе они су отворенији, искренији, често бескомпромисни када је, на примјер, у питању народни језик и слично. Ту су аустријске власти нешто попустљивије, компромисније, надају се да ће се у овој области исцрпсти сав политички потенцијал и енергија тог грађанског слоја и његових истакнутијих представника.

Просвјетне и културне прилике у Боки биле су константно боље него у сусједним, њој граничним областима. То датира од раније, још из дубине прошлих вијекова. Ово је схватљиво, јер је низ чинилаца овдје условљавао лакше ширење писмености, а нужда за њом била је снажно изражена. Поморство Боке је и овдје основа на којој је израстала потреба за образовањем. Доцније, у XIX вијеку, бокељско грађанство засниваће на овим традицијама и новим потребама своју борбу и захтјеве за отварањем нових школа, нарочито основних. Једно од централних и најважнијих мјеста у овој културној акцији представљао је захтјев за увођењем матерњег, народног језика у настави. Овај моменат је значајан, јер је у њему, дијелом, садржана и национална и политичка борба грађанског слоја у Боки у том времену. Треба рећи да је ова велика активност дио те борбе у оквиру Далмације, нарочито у другој половини вијека. Низ великих људи у Далмацији и прековелебитској Хрватској, народњака, бораца за увођење хрватског језика у школе, давао је велики подстрек овој борби и у Боки. То је великим дијелом била заједничка акција далматинских Хрвата и Срба.

Истина је да у XIX вијеку грађанство и малобројна народна интелигенција у Боки живо настоји за отварањем што више школа. Они су у тим захтјевима врло упорни и имају подршку великог дијела становништва. Понегдје их материјално помажу бокељски исељеници у Америци, шаљући новац за подизање школских зграда. Све се ово ради, често уз сметње које им приређују аустроугарске власти, које се, природно, боје духа тих школа.

Постепено, током овог вијека, отварају се основне и друге школе широм Боке, тако да ће се крајем вијека ријетко наћи неко значајније приморско и загорско бокељско мјесто, а да нема школу.

У овом вијеку је отворена и школа у Топлој, у Херцег-Новом, у којој се неко вријеме учио писмености велики црногорски

и југословенски пјесник и мислилац Петар II Петровић — Његош, владика и владар слободне Црне Горе.

Посебно је за дух времена у Боки илустративан историјат Поморске школе у Србини, у Херцег-Новом. Карактеристична црта ове школе свакако је њена друштвена ангажованост у оном добу, њена национална димензија. Занимљиво је да је ова њена особеност манифестована рано, прије самог отварања школе, још у замислима и писаним тестаментима Јована Бошковића, Бура Буровића — Жљебљанина и Јевросиме Лакетић, по рођењу из знамените херцеговачке породице Владиславића. Сво троје завјештавалаца истичу да желе школу у којој ће се учити на првом мјесту народни, матерњи, словенски језик. Јевросима Лакетић је у томе експлицитна, директна, када захтијева „...на ползу школе на српском дијалекту словима кирилијанским.“ Ова племенита, храбра и врла жена брине се за дјецу словенску, боји се да се младеж не однароди у туђим, поиталијанченим школама.

Ова знаменита школа је у једном тренутку у својој зборници била окупила изванредан наставни кадар. Ту су се нашли, или кроз њену зборницу током рада прошли, њен први управник Мато Мрша, Пераштанин, Ристо Ковачић, Ришњанин, Стево Чутурило, наставник — херцеговачки устаник, Христифор Ломбардић, Херцеговљанин, Милан др Јовановић, лекар и српски књижевник, Симо Матавуљ, познати српски привоједач и други.

Ова школа је имала за оно вријеме изузетан наставни кадар. То су у већини били високо образовани и културни људи, прави интелектуалци-народњаци, не само по формалним квалификацијама, него по даровитости и дјелима које су иза себе оставили. То је било доба када су се просвјетним радом бавили и за њега се опредјељивали најдаровитији млади људи. Уз то друштвено и политички врло ангажовани у срединама у којима су живјели и радили. Не само уски просвјетари и школари, него и запажени културни посленици свога доба. Неки од њих из ове школе баве се књижевним радом, а други доспјевају да раде на универзитету. То је био један од свијетлих тренутака херцеговске и бокељске школе и просвјете, чији интелектуални ниво и талентираност појединаца можда није никада доцније досегнут у овој нашој бокељској средини. Условно узевши, наравно, обзиром на ниво знања и праксе онога доба.

У Учитељској школи у Арбанасима, код Задра, мало се у Боки зна, иако је у другој половини XIX вијека један број младих Бокеља ту учио, развијао своју националну свијест и спремао се за позив народног учитеља.

Завод за народне учитеље у Арбанасима почео је са радом 1866. године. Занимљиво је да су се у ову препарандију примала дјеца са села и да је и она сама била смјештена у селу. Сматрало се, да ће се градска дјеца тешко одлучити да службују на селу

за онако мизерну плату какву су имали учитељи, па је претегао предлог да се у конвикт примају дјеца са села, која ће радо поћи као учитељи на село, одакле су и потекли. Бојазан да би се дјеца са села могла да распусте и подлегну чарима града, ако би школа била у граду, такође је озбиљно утицао у корист одлуке да школа буде у селу.

Отварање ове школе означило је у ствари прву побједу народњака у Далмацији, гдје је и Бока припадала, над аутономашима. Школа је значајна као расадник јужнословенске идеологије. Њени питомци ширили су просвјету и културу у селима Далмације, у селима Боке Которске одржавали и развијали националну свијест. То су у већини били народносно свјесни учитељи који су неизмјерно вољели свој матерњи језик, били покретачи и носиоци задругарског покрета међу сељацима, крајем XIX и почетком XX вијека, велики љубитељи књиге и читања, оснивачи првих наших јавних и приватних библиотека у бокељским селима.

Тако је Бока Которска у склопу Далмације, у сјени аустријске и аустроугарске окупације, током прошлог вијека, ступила у XX вијек који ће и њој донијети коначно ослобођење и уједињење са осталим братским јужнословенским народима и народностима.

Résumé

SOUS LE JOUG ÉTRANGER **(Un regard sur Boka au XIXème siècle)**

Velimir RADOVIĆ

Dans l'ouvrage on donne un sommaire des évènements historiques à Boka au cours du XIXème siècle, avec le commentaire de ces évènements faits par l'auteur même. Le changement des autorités, à Boka, au début même du siècle, s'est finalement achevé par la seconde occupation autrichienne qui durera jusqu'en 1918. Ensuite, il est question du XIXème siècle en général, siècle qui a apporté beaucoup de nouvelles révolutionnaires, sur le champ politique comme sur le champ économique et culturel.

Dans l'ouvrage on parle de Boka et de ses habitants, des rapports avec les insurgés serbes au XIXème siècle et avec la révolte grecque de 1821 à 1829.

Spécialement, une grande importance est donnée à l'Assemblée de Prčanj en 1848, ainsi qu'aux luttes des habitants de Boka pour l'instruction du peuple, pour les écoles, demandant l'enseignement en langue nationale, particulièrement au cours de la seconde moitié du XIXème siècle.